

Regenten en vorsten

LES 1 DE REPUBLIEK

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontstaat in 1588. Het is een statenverbond van zeven gewesten: Gelre, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen. Deze gewesten zijn in opstand gekomen tegen hun wettelijke vorst, de koning van Spanje. De opstand blijkt succesvol en in de jaren daarna kiezen steeds meer welgestelden de kant van de opstandelingen die uiteindelijk de Republiek vormgeven.

Aan het einde van de 16e eeuw zijn de rijke burgers die de steden en gewesten besturen de machtigste groep. De adel heeft door de Oranjes enige invloed, maar als groep is haar rol uitgespeeld. De regenten vormen nu de leidinggevende groep in de samenleving. Tot het midden van de 17e eeuw worden nieuwe welgestelden gemakkelijk toegelaten tot deze groep. Rijkdom is het criterium om toegelaten te worden; afstamming en familie spelen een ondergeschikte rol.

Tot het midden van de 17e eeuw blijft rijkdom het criterium om erbij te mogen horen. Vanaf dan verandert die open houding. De regenten sluiten zich steeds meer af van de samenleving en verworden tot een oligarchie: een regering van weinigen, die de functies onderling verdelen. Men heeft voornamelijk oog voor de belangen van de eigen groep. Nieuwkomers probeert men erbuiten te houden.

De rijkste regenten leven in Holland. De belangrijkste bron van hun rijkdom is de handel. Het volk noemt hen 'De Heren'. Tot in de tweede helft van de 17e eeuw pronken de heren niet al te opzichtig met hun rijkdom. In zwart of grijs lakens pak kijken ze ons aan vanaf de portretten. Hoewel de uitbundigheid lang ontbreekt, is natuurlijk aan de kwaliteit en het soort kleding te zien wie bij de rijken horen. De rijkdom weerspiegelt zich in hun huizen en in het van de buitenwereld afgeschermd interieur.

Hoewel de regenten vinden dat de politiek het best door hen geleid kan worden, zijn ze zeker geen scherpslijpers. Integendeel, de protestanten regeren, maar andersdenkenden worden in vergelijking met veel andere Europese landen met rust gelaten, mits ze niet voor onrust zorgen.

Die relatieve tolerantie maakt ons land een toevluchtsoord voor mensen die elders onderdrukt of vervolgd worden vanwege hun geloofsovertuiging. Duitsland is verwickeld in de Dertigjarige Oorlog tussen de protestantse en katholieke vorsten van de talloze heerlijkheden. De oorlog duurt van 1618 tot 1648. In diezelfde periode voert Spanje strijd tegen de Republiek in de Tachtigjarige Oorlog.

De benaming Tachtigjarige Oorlog is eigenlijk niet juist. In 1609 sluiten Spanje en de Nederlanden een tijdelijke wapenstilstand. Die periode van het Twaalfjarig Bestand eindigt in 1621. Dan heropent Spanje de strijd met een verrassingsaanval.

De Tachtigjarige Oorlog is een weinig overzichtelijke oorlog. De strijd vindt namelijk niet alleen plaats op grondgebied van de Nederlanden. Men berokkent elkaar ook zoveel mogelijk schade op en rond de wereldzeeën.

Dat gebeurt niet alleen in rechtstreekse zeeslagen met de vijand, maar ook door kaapvaarders. De kaapvaart lijkt op piraterij, met dit verschil dat het gebeurt met toestemming van de overheid. Deze verstrekt kaperbrieven. Dat is een schriftelijke toestemming om schepen van een op dat moment vijandig land te enteren. De kapers krijgen daarvoor zelfs wapens, munitie, schepen en een uitrusting. Over de verdeling van de buit onder koning, handelaren, regering en zeelui worden afspraken gemaakt. Die verdeling valt nogal eens in het nadeel van de kapers uit, zodat die hun waren ook wel doorverkopen aan handelaren in andere landen. Bekende voorbeelden van kapers zijn de watergeuzen en natuurlijk Piet Hein, die in 1626 een Spaanse zilverbloot verovert. De waarde van de buit schat men op een half miljard euro.

Om een einde aan de oorlogen (ter land en op zee) te maken, komen in 1646 vertegenwoordigers van de Staten-Generaal en Spanje bijeen in Münster. In Münster onderhandelen drie partijen: de Republiek, Frankrijk en Spanje. Alle afgezanten hebben uitgebreide volmachten om daar tot een vrede te komen. De Fransen steunen de Republiek in haar eisen. Ze vinden zelfs dat die eisen niet ver genoeg gaan. Daardoor worden er steeds weer hindernissen opgeworpen in de onderhandelingen. Die worden bovendien vertraagd doordat niet alle gewesten in de Republiek een voorstander zijn van vrede. Met name Zeeland is in eerste instantie fel tegen: zij vrezen dat de inkomsten door kaapvaart sterk gaan teruglopen. En Utrecht is tegen omdat de vrede bepaalt dat het uitdragen van reformatorische ideeën beperkt moet blijven tot de Republiek. In 1648 sluiten de Republiek en Spanje eindelijk vrede. Als uitgangspunt voor dit verdrag neemt men de tekst van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621).

De Vrede van Münster heeft enkele belangrijke gevolgen voor de Republiek:

1. De Republiek is vanaf nu een soevereine staat (maar in naam nog wel onderdeel van het Heilige Roomse Rijk). Spanje en de Republiek komen overeen om de frontlijn tussen de Republiek en de Spaanse Nederlanden tot staatsgrens te nemen.
2. Zeeuws-Vlaanderen en daarmee de Oosterschelde blijven in bezit van de Republiek. Dat betekent dat de rol van Antwerpen als belangrijke havenstad is uitgespeeld.
3. Het gereformeerde geloof is de officiële godsdienst. Dat betekent dat alle katholieke bezittingen aan de overheid (de Staten-Generaal) toekomen.

LES 2 HANDEL

De schepen van de Republiek beheersen in de 17e eeuw alle bekende zeevaartroutes. Het gaat om de routes naar en in:

- De Oostzee: zonder twijfel het meest essentiële handelsgebied. Met name van belang voor bulkproducten als graan en hout.
- De Noordelijke IJszee: de walvisvaart is een belangrijke poot van de economie.
- Azië: deze handel is geheel in handen van de VOC. De schepen vertrekken vanuit de Republiek met zilver als ruilmiddel. Zij keren terug met kruiden, porselein et cetera.
- Amerika: deze handel is grotendeels in handen van de WIC. Zij verhandelen slaven uit Afrika in Amerika. Ze keren terug naar Europa met katoen en suiker.

De Nederlanden zijn voor hun primaire levensbehoeften, zoals graan, afhankelijk van de gebieden rond de Oostzee. De Oostzeehandel wordt dan ook niet voor niets de moederhandel genoemd. Vruchtbare grond is in de Republiek schaars. Die grond wordt daar liever gebruikt voor gewassen die veel geld opbrengen. Dat zijn vooral de gewassen voor de handel en nijverheid in de steden, zoals meekrap (als kleurstof voor textiel).

Vanwege het enorme belang van de Oostzeevaart is de Republiek regelmatig betrokken bij

oorlogen in dat gebied. Meestal steunt de Republiek daarin de belangen van Denemarken (en daarmee haar eigen belang van een vrije doorvaart!). Rond de Oostzee is Nederlands (ofwel een verbasterde vorm van Nederduits) de voertaal. Taalproblemen bestaan daar dus amper voor de handelaren en zeelui uit de Republiek.

De belangrijkste handelspartner van de Republiek is het huidige Polen waar veel graan verbouwd wordt. In de havenstad Danzig (Gdansk) komen bovendien handelsroutes bijeen uit de hele Oostzeeregio. Maar ook vanuit Hongarije, Turkije en Perzië.

Bulkproducten die de Republiek betreft uit het Oostzeegebied zijn haring, graan en hout uit Polen; honing en was, vlas, kruiden en pelzen uit Rusland; timmerhout, ijzer en koper uit Zweden en hout uit Noorwegen.

Hout is van groot belang voor de scheepvaart. Een gemiddeld koopvaardijship bestaat uit 1600 m³ gezaagd hout. Denk daarbij aan soorten als eiken, grenen, vuren, linden en essen. De Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) bouwt vele schepen voor de handel met Azië. In 1602 ontstaat de VOC uit een achttal zogenoemde voorcompagnieën. Tot die tijd beconcurreren zij elkaar hevig. Daardoor profiteren vooral de Engelsen en Portugezen van de handel in Azië.

De Staten-Generaal besluiten daarom de voorcompagnieën samen te voegen tot de VOC. De eigenaren van de voorcompagnieën worden aandeelhouders.

De VOC krijgt het monopolie op de handel tussen Europa en Azië en vertegenwoordigt de Republiek in Azië. Ze heeft bijvoorbeeld het recht om oorlog te voeren en om internationale verdragen af te sluiten. Eigenbelang en staatsbelang gaan hier vaak samen.

De VOC is verdeeld over zes Kamers. Daarvan is Amsterdam verreweg de invloedrijkste en machtigste. Het bestuur is in handen van de Heeren XVII die hun provincies representeren. Amsterdam levert acht van die Heeren.

In navolging van de VOC wordt in 1621 de West-Indische Compagnie (WIC) opgericht. De WIC krijgt van de Staten-Generaal het alleenrecht op de handel tussen (en in) Afrika en Amerika. Maar tot 1648 (de Vrede van Münster) heeft de WIC vooral een militaire functie. Veel schepen van de WIC krijgen van de Staten-Generaal kapersbrieven. Dat geeft hen het 'recht' om vijandelijke schepen aan te vallen en te plunderen, de zogenoemde kaapvaart. Een andere functie van de WIC is de kolonisatie van Brazilië. Daarbij moeten ze zoveel mogelijk afbreuk doen aan de Portugese belangen aldaar.

De WIC heeft ook het monopolie op de slavenhandel. De compagnie vervoert ongeveer 250.000 slaven van Afrika naar de plantages in Amerika. De slaven worden in Afrika zo snel mogelijk aan boord van de compagnieschepen gebracht, omdat de verzorging daar het goedkoopst is. Ze komen naakt aan boord, de handelaren hebben hen alles afgenomen. En ze blijven naakt, de hele overtocht, of het nu mannen of vrouwen zijn. Gaat het anders, dan komt dat enkel en alleen omdat ze een barmhartige schipper hebben getroffen die hen wat kleren of doeken geeft om zich te bedekken.

De gemiddelde sterfte aan boord van slavenschepen ligt rond de vijftien procent (evenals het gemiddelde sterftcijfer van de zeelui). De meeste slaven sterven aan ziekten als dysenterie, pokken, tuberculose en scheurbuik.

De slavenhandel is erg winstgevend. Op de plantages in Amerika is het sterftcijfer immers (bijna) altijd groter dan het geboortecijfer, dus er zijn voortdurend nieuwe slaven uit Afrika nodig. Ondanks het monopolie van de WIC wagen ook de zogenoemde lorrendraaiers hun kans in de slavenhandel. Zij proberen met particuliere schepen het monopolie van de WIC te ontduiken.

LES 3 SCHEEPVAART

De VOC bouwt haar schepen op eigen scheepswerven. Iedere bouwmeester bouwt naar eigen

inzicht. Dat betekent dat geen twee schepen hetzelfde zijn. De zware delen als spanten en kiel worden gemaakt van eikenhout uit Denemarken en Duitsland. Voor de dekken gebruikt men graag naaldhout uit Oregon (Amerika).

Dit hout wordt gezaagd met een zaagmolen. De zaagmolen is in 1594 uitgevonden door Cornelis Corneliszoon in Uitgeest. In de Zaanstreek, ten noorden van Amsterdam, bloeit de scheepsindustrie en staan talloze zaagmolens, in de hoogtijdagen zo'n 900. Het wordt wel het eerste industriegebied van Europa genoemd. Dankzij deze uitvinding heeft de VOC de mogelijkheid om in relatief korte tijd zo veel schepen te laten bouwen en dus zo veel te verdienen. Bij de bouw van een schip richt men zich in die tijd vooral op drijfvermogen en minder op snelheid. Een vertrekkend schip heeft immers meer dan 300 mensen aan boord. Naast zo'n 600 ton aan voedsel, bewapening, ballast in de vorm van bouwmaterialen enzovoort.

De grootste vijanden van houten schepen zijn de paalworm en boormossel. Die beestjes vreten zich geleidelijk een weg door de romp van het schip. Een goede bescherming is niet echt mogelijk. Men probeert het bijvoorbeeld met loden platen die de romp moeten beschermen. Maar dat kan natuurlijk maar beperkt vanwege het gewicht.

Een goed schip is een van de vereisten om succesvol te zijn op zee. Andere vereisten zijn goede stuurlied (de kapitein en zijn officieren), goede instrumenten (kompas, kwadrant, jakobsstaf) en goede kaarten.

In Amsterdam wonen en werken enkele van de grootste cartografen van die tijd. De meest bekende is Willem Jansz Blaeu. Hij is in dienst van de VOC en beschikt daardoor over de meest recente gegevens, hoewel hij ook gebruikmaakt van bestaande kaarten die andere cartografen gemaakt hebben. De kaarten van Blaeu zijn bekend om hun gedetailleerdheid en kleuren. Zijn meest bekende werk is de *Atlas Maior* (Grote Atlas) uit 1662. Deze atlas richt zich op een veel grotere markt dan de scheepvaart. Ook rijke burgers kopen die uit nieuwsgierigheid. Daarnaast is de atlas een prachtig relatiegeschenk. Zo krijgt de sultan van het Ottomaanse Rijk een exemplaar uitgereikt namens de Staten-Generaal.

Tien jaar na het verschijnen van de *Atlas Maior* wordt de uitgeverij getroffen door een brand. Vijf- of zesduizend gedrukte bladen, persen, drukmaterialen en de winkelinventaris gaan verloren. Het betekent het einde van het monopolie van een van de grootste uitgeverij van kaarten en atlassen in de geschiedenis.

Met de kaarten van Blaeu aan boord, verzamelen de VOC-schepen zich voor vertrek bij de rede van Texel. De tocht naar Indië duurt gemiddeld negen maanden. Onderweg sterven veel zeelieden door ongevallen, ziekten (zoals het beruchte scheurbuik), overvallen door zeerovers en schipbreuken.

Aan boord heerst een strenge scheiding tussen bevelvoering en matrozen. Een van de grootste problemen op de lange tochten is de tucht. Met meer dan 300 mensen op zo'n kleine ruimte lopen de spanningen regelmatig hoog op. Een provoost moet erop toezien dat iedereen zich gedraagt en zich aan de regels houdt. Op overtredingen staan strenge straffen. In het begin bestaan er nog geen vaste straffen. Men straft naar omstandigheid. Voedsel stelen bij vertrek kan een geseling opleveren. Bij een reis om de wereld en grote schaarste hangt men een matroos bij zo'n vergrijp als voorbeeld op aan de boegspriet. Lichte straffen zijn:

- slagen met nat touw op het achterwerk;
- een dag aan de pompen (de schepen maken altijd water, voortdurend moet men pompen);
- zwabberen met een ijzeren bout aan het been;
- een dag het kraaiennest in (doordat het schip daar zijn grootste schommelingen maakt, wordt zelfs een ervaren zeeman hier misselijk van);
- verbeuring van loon.

Op muiterij en gewapende gevechten staan zware straffen. Voor het verwonden van een maat met een mes, kan een matroos met het wapen aan de mast worden geslagen. Men bindt zijn ene hand aan zijn been. De andere wordt aan de mast geslagen. Hij moet zichzelf bevrijden, wat niet kan zonder zichzelf te verminken.

Een gevaarlijke straf is kielhalen. De veroordeelde wordt aan een touw gebonden en onder het schip doorgetrokken. Het grootste gevaar hierbij is niet de verdrinkingsdood, maar de aanwezigheid van aangroei en schelpen op de kiel van het schip. Het slachtoffer kan hierdoor zware snijwonden oplopen. Voor muiterij kan men je overboord zetten, op een eiland afzetten of meteen terechtstellen.